

મૂલ્યાંકનના વૈશ્વિક અને અદ્યતન પ્રવાહો સંદર્ભે ગુજરાતની પરીક્ષા પદ્ધતિની સમીક્ષા

પરિમલ અરવિંદભાઈ પટેલ
રિસર્સ સ્કોલર (શિક્ષણશાસ્ત્ર)
ચિલ્ડ્રન્સ યુનિવર્સિટી, ગાંધીનગર

ડૉ. નીલેશ પંડ્યા
આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર (શિક્ષણશાસ્ત્ર)
ચિલ્ડ્રન્સ યુનિવર્સિટી, ગાંધીનગર

સારાંશ

પ્રસ્તુત સંશોધન વિકસિત દેશોની પરીક્ષા પદ્ધતિનો અભ્યાસ કરીને તેની સાથે ગુજરાતની પરીક્ષા પદ્ધતિનો અભ્યાસ કરીને સરખામણી કરવા અંગેનો છે. પ્રસ્તુત સંશોધનના હેતુઓ (૧) ફિનલેન્ડ, જાપાન, અમેરિકા, યુનાઈટેડ કિંગડમ જેવા વિકસિત દેશોની પરીક્ષા પદ્ધતિનો અભ્યાસ કરવો અને (૨) વિકસિત દેશોની સરખામણીમાં ગુજરાતની પરીક્ષા પદ્ધતિની તુલના કરવી એ છે.

આ સંશોધનમાં ફિનલેન્ડ, યુ.એસ., યુ.કે., જાપાનની પરીક્ષા પદ્ધતિનો અભ્યાસ કરીને તેની સાથે ગુજરાતની પરીક્ષા પદ્ધતિનો અભ્યાસ કરવામાં આવ્યો છે. અભ્યાસ દરમિયાન ઉપરોક્ત દેશોની પદ્ધતિના સારા પાસાં, તેમની સાથે ગુજરાતની પરીક્ષા પદ્ધતિના સારાં પાસાંની સરખામણી કરવામાં આવી છે. સાથે સાથે તે દેશોની સરખામણીમાં ગુજરાતના સુધારાત્મક પાસાંની પણ સરખામણી કરવામાં આવી છે. આઝાદી પછી આવેલી શિક્ષણ નીતિઓમાં પરીક્ષા પદ્ધતિ બાબતે આપવામાં આવેલા સુચનોનો પણ અભ્યાસ કરવામાં આવ્યો છે. ગુજરાતની પરીક્ષા પદ્ધતિમાં અવકાશીય અભિયોગ્યતા જેવા ટેસ્ટ સામેલ કરવા અને અન્ય સુધારાત્મક બાબતોની નિષ્ણ તારવવામાં આવી છે. ગુજરાતની પરીક્ષા પદ્ધતિની નકારાત્મક બાબતોની પણ તારવણી કરવામાં આવી છે.

ચાવીરૂપ શબ્દો: પરીક્ષા, માપન, મૂલ્યાંકન, પરીક્ષણ

૧. પ્રસ્તાવના

શિક્ષણની ગુણવત્તા સુધારણા એ સતત ચાલતી પ્રક્રિયા છે, જેમાં વિદ્યાર્થી, વાલી, શાળા, શિક્ષક, સમુદાય, વાતાવરણ, ભૌતિક સુવિધા, સઘન નિરીક્ષણ, પરિણામલક્ષી તાલીમની અસરકારકતાને લીધે વિદ્યાર્થીની વ્યક્તિગત સિદ્ધિમાં વધારો થતો રહે છે. અધ્યયન-અધ્યાપન પ્રક્રિયાના અંતિમ સોપાનમાં વિદ્યાર્થીઓની વ્યક્તિગત સિદ્ધિમાં વધારો થતો રહે છે. અધ્યયન-અધ્યાપન પ્રક્રિયાના અંતિમ સોપાનમાં વિદ્યાર્થીઓના વર્તનમાં કેટલું પરિવર્તન આવ્યું તે જાણવાનું કામ માપન-મૂલ્યાંકન સાથે સંબંધિત છે. વિદ્યાર્થીઓના માપન-મૂલ્યાંકન માટે વિવિધ પ્રકારની પરીક્ષાનું આયોજન કરવામાં આવે છે. મૂલ્યાંકન એ અધ્યયન-અધ્યાપન પ્રક્રિયાની અસરકારકતા તપાસવા માટેનો માપદંડ છે.

પ્રવર્તમાન સમયમાં મૂલ્યાંકન માટેની અલગ અલગ પ્રયુક્તિઓ અમલમાં છે. વિશ્વમાં કયા પ્રકારની મૂલ્યાંકન પ્રણાલીઓ અમલમાં છે તેનો અભ્યાસ કરવામાં આવે તે પણ જરૂરી છે. ગુજરાતની અને વિશ્વના વિવિધ દેશોની મૂલ્યાંકન પ્રણાલી વચ્ચેની સામ્યતા, વિશેષતાઓને જોવામાં આવે તો નવી દિશા અંગે ચિંતન થઈ શકે તેમ છે, પ્રસ્તુત અભ્યાસ લેખમાં શિક્ષણ ક્ષેત્રે અગ્રેસર દેશો અને આર્થિક રીતે પણ વિકસિત દેશોની હરોળમાં આવતા દેશો જેવા કે ફિનલેન્ડ, જાપાન, અમેરિકા, યુનાઈટેડ કિંગડમમાં અમલી શિક્ષણ અને મૂલ્યાંકનની પ્રણાલીઓને ધ્યાનમાં લઈને ગુજરાતની પરીક્ષા પદ્ધતિને મૂલવવાનો પ્રયત્ન થયો છે.

૨. હેતુઓ

૧. ફિનલેન્ડ, જાપાન, અમેરિકા, યુનાઈટેડ કિંગડમ જેવા વિકસિત દેશોની પરીક્ષા પદ્ધતિનો અભ્યાસ કરવો.
૨. વિકસિત દેશોની સરખામણીમાં ગુજરાતની પરીક્ષા પદ્ધતિની તુલના કરવી.

૩. મૂલ્યાંકન અંગેનું વૈશ્વિક પરિદ્રશ્ય

વિશ્વના અગ્રગણ્ય અને વિકસિત દેશોની મૂલ્યાંકન પ્રણાલીને વિસ્તૃત રીતે સમજવામાં આવે તો ત્યાં થયેલા પ્રયોગો અને તેના પરિણામોની સમજ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. તેની સાથે સાથે ભારતીય શૈક્ષણિક મૂલ્યાંકનનો ખ્યાલ પણ આગવો છે. રાષ્ટ્રીય શિક્ષણનીતિ, ૨૦૨૦માં મૂલ્યાંકન અંગે દિશાદર્શન આપવામાં આવ્યું છે. તેના સંદર્ભે પણ આ દેશોની પ્રણાલીને મૂલવવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે.

૪. ફિનલેન્ડની પરીક્ષા પદ્ધતિ

૪.૧ પ્રમાણિત પરીક્ષણ અને મુક્ત શિક્ષણ વાતાવરણ

ફિનલેન્ડ વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિની ચકાસણી કરવા માટે પ્રમાણભૂત પરીક્ષણોને ચાવીરૂપ ગણવામાં આવતા નથી. રાષ્ટ્રીય મેટ્રિક્યુલેશન પરીક્ષા પહેલા કોઈ પ્રમાણભૂત કે ઉચ્ચ કક્ષાની કસોટી લોતી નથી. શિક્ષકો વારંવારની પરીક્ષાઓથી અવરોધ પામ્યા સિવાય વર્ગશિક્ષણ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરી શકે છે. વધુ અગત્યની બાબત એ છે કે આ પ્રકારની પરીક્ષા વ્યવસ્થા શિક્ષકોને જે તે વિષય ઊંડાણપૂર્વકનું શિક્ષણ આપવામાં મદદરૂપ બને છે. પરીક્ષાના પરિણામે મોટેભાગે માહિતીને યાદ રાખવા માટે ભાર આપવામાં આવતો હોય છે પરીક્ષા ન હોવાના લીધે શિક્ષકો જે તે વિષયની સંકલ્પનાઓને ઊંડાણપૂર્વક સમજવી શકે છે.

બાહ્ય પ્રમાણિત કસોટીઓ પર આધાર રાખવાને બદલે ફિનિશ શિક્ષણ પ્રણાલી નીચેના બાબતો પર ધ્યાન આપે છે.

૧. શિક્ષકો દ્વારા હાથ ધરવામાં આવતા સતત વર્ગખંડના મૂલ્યાંકનો અને
૨. શિક્ષણની ગુણવત્તા અને જવાબદારી સુનિશ્ચિત કરવા શાળા-આધારિત રાષ્ટ્રીય મૂલ્યાંકનનો ઉપયોગ કરે છે.
૩. સહભાગી શાળાઓની કામગીરીને રાષ્ટ્રીય મૂલ્યાંકન ક્રમાંકન કરવામાં આવતી નથી. કારણ કે મૂલ્યાંકનના તારણો માત્ર શિક્ષણ પ્રણાલી અને મુખ્ય અભ્યાસક્રમ અને સૂચનાઓના વિકાસમાં ઉપયોગમાં લેવાય છે. (સંદર્ભ: https://www.legco.gov.hk/yr18-19/english/panels/ed/duty_v/ed20190908-1819fsc17-education-system-in-finland-e.pdf)

૪.૨ અમેરિકાની પરીક્ષા પદ્ધતિ

કાઉન્સિલ ઓફ ધ ગ્રેટ સિટી સ્કૂલના અભ્યાસ મુજબ અમેરિકામાં વિદ્યાર્થીઓ કિન્ડરગાર્ટન અને 12મા ધોરણ વચ્ચે લગભગ 112 પ્રમાણભૂત પરીક્ષાઓ આપે છે. યુ.એસમાં 5 વર્ષની ઉંમરથી 18 વર્ષની ઉંમર સુધી કિન્ડરગાર્ટનથી 12 સુધીનું શાળા શિક્ષણ છે. કિન્ડરગાર્ટનથી 12મા ધોરણ સુધી સિસ્ટમને ત્રણ તબક્કામાં વિભાજિત કરવામાં આવે છે: પ્રાથમિક શાળા (ગ્રેડ K-5), મિડલ સ્કૂલ (ગ્રેડ 6-8) અને ઉચ્ચ શાળા (ગ્રેડ 9-12). વિદ્યાર્થીઓ યોગ્ય રીતે શિક્ષણ મેળવી રહ્યો છે તેની ખાતરી કરવા માટે પરીક્ષણ આખા વર્ષ દરમિયાન થાય છે. જો કે કેટલીક શાળાઓ ગ્રેડ 12 ની સંતોષકારક પૂર્ણતા પર હાઈસ્કૂલ ડિપ્લોમા પ્રમાણપત્ર આપે છે. હાઈસ્કૂલના અંતે, વિદ્યાર્થીઓને ગ્રેડ પોઈન્ટ એવરેજ (GPA) આપવામાં આવે છે, જે ચારેય હાઈસ્કૂલ ગ્રેડમાં તેમના પરિણામોની સરેરાશ છે, જે તેમના કાર્ય અથવા કૌલેજમાં આગળનું પગલું નક્કી કરવામાં મદદ કરી શકે છે.

- SATs (સ્કોલાસ્ટિક એપ્ટિટ્યુડ ટેસ્ટ) અને ACTs (અમેરિકન કૌલેજ ટેસ્ટ)

યુ.એસ.માં કોલેજો અને યુનિવર્સિટીઓને ગ્રેડ પોઈન્ટ એવરેજ (GPA) અને હાઈસ્કૂલ ડિપ્લોમા દ્વારા વિદ્યાર્થીઓની ગુણવત્તાની જે માહિતી મળે તે કરતાં પોતાને ત્યાં પ્રવેશ મેળવવા ઈચ્છતા સંભવિત વિદ્યાર્થીઓ બાબતે વધુ ગુણવત્તાની અપેક્ષા રાખે છે. તેથી જ ઘણા વિદ્યાર્થીઓ SAT (સ્કોલાસ્ટિક એપ્ટિટ્યુડ ટેસ્ટ) અથવા ACT (અમેરિકન કોલેજ ટેસ્ટ) આપે છે. જે બંને ઉચ્ચ શાળા સ્તરે લેવામાં આવતી રાષ્ટ્રીય સ્તરે માન્યતા પ્રાપ્ત કસોટીઓ છે. ACT એ યુ.એસ.માં કોલેજ પ્રવેશ માટેની બીજી પ્રમાણભૂત કસોટી છે. SAT ની જેમ, તે ઉચ્ચ શાળાના વિદ્યાર્થીઓની સામાન્ય શૈક્ષણિક યોગ્યતા અને ઉચ્ચ શિક્ષણ સ્તરનું કાર્ય પૂર્ણ કરવાની વિદ્યાર્થીની ક્ષમતાનું મૂલ્યાંકન કરે છે. આ પરીક્ષણો ચાર ક્ષેત્રોને આવરી લે છે: અંગ્રેજી, ગણિત, વાંચન અને વિજ્ઞાન. તેમાં વૈકલ્પિક લેખન કસોટીનો પણ સમાવેશ થાય છે, જે ટૂંકા નિબંધના આયોજન અને લખવામાં વિદ્યાર્થીની કુશળતાને માપે છે. આંતરરાષ્ટ્રીય વિદ્યાર્થીઓ યુએસની ઉચ્ચ-શિક્ષણ સંસ્થાઓમાં પ્રવેશ મેળવવા માટે યુએસની બહારથી ACT અને SAT માં બેસી શકે છે. વિદ્યાર્થીઓ કોલેજ બોર્ડ અને ACT વેબસાઈટ્સ પર યુએસની બહારના પરીક્ષણ કેન્દ્રો શોધી શકે છે.

(સંદર્ભ:-<https://www.relocatemagazine.com/articles/education-the-us-education-system-explained-rebecca-marriage>)

૪.૩ યુનાઈટેડ કિંગડમની પરીક્ષા પદ્ધતિ

ફાઉન્ડેશન સ્ટેજ પ્રોફાઈલમાં 13 સારાંશના સ્કેલ હોય છે જે શિક્ષણના છ ક્ષેત્રોને આવરી લે છે, જે રાજ્યના શિક્ષણમાં દરેક બાળક માટે તેના પાયાના તબક્કાના સમયના અંત સુધીમાં પૂર્ણ કરવાના હોય છે. આ મૂલ્યાંકનના ક્ષેત્રો નીચે પ્રમાણે છે.

- વ્યક્તિગત, સામાજિક અને ભાવનાત્મક વિકાસ (બાળક કેવી રીતે કામ કરે છે, અન્યો સાથે સંપર્ક કરે છે અને સહકાર આપે છે)
- સંચાર, ભાષા અને સાક્ષરતા (સાંભળવાની, બોલવાની, વાંચવાની અને લખવાની કુશળતા)
- ગાણિતિક વિકાસ (સંખ્યા, મૂળભૂત ગણતરીઓ, આકાર, અવકાશ, માપ અને ગાણિતિક ભાષા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે)
- વિશ્વનું જ્ઞાન અને સમજ (તપાસ, ડિઝાઈન અને નિર્માણ, માહિતી ટેકનોલોજી, સંસ્કૃતિઓ અને માન્યતાઓ સહિત)
- શારીરિક વિકાસ (ચળવળ, જગ્યાની સમજ, આરોગ્ય અને શારીરિક જાગૃતિ, સાધનો અને સાધનોનો ઉપયોગ)
- મૂલ્યાંકન આખા વર્ષ દરમિયાન થાય છે, અને તે શિક્ષકોના ચાલુ અવલોકનો પર આધારિત છે.
- માતા-પિતાની ટિપ્પણીઓ તેમજ નર્સરી સ્ટાફ સહિત અન્ય પ્રેક્ટિશનરોના અવલોકનોને ધ્યાનમાં લેવામાં આવી શકે છે. પરિણામોની જાણ (Department of education and skill) DFES ને કરવામાં આવે છે.

1. મૂલ્યાંકનના મુખ્ય તબક્કાઓ
2. પ્રથમ તબક્કાનું મૂલ્યાંકન (Y1-Y2)

5-7 વય જૂથને આવરી લે છે. વાંચન, લેખન (જોડણી અને હસ્તાક્ષર સહિત) અને ગણિતની પરીક્ષાઓ ક્યારે અને કેવી રીતે લેવી તે માટે શાળાઓને સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા હોય છે. સરેરાશ 7 વર્ષની વયે લેવલ 2 હાંસલ કરવાની અપેક્ષા હોય છે.

આ પણ પાસ અથવા ફેઈલની સ્થિતિ નથી. આ પરીક્ષણોના આધારે બાળક નિર્ધારિત લક્ષ્ય સ્તરથી ઉપર કે નીચે કામ કરી રહ્યું છે તેની સ્થિતિ અને કારણો જાણી શકાય છે.

૪.૩.૧ બીજા તબક્કાનું મૂલ્યાંકન (Y3-Y6)

આ તબક્કો 7 થી 11 વર્ષની વયના બાળકોને આવરી લે છે. માધ્યમિક શાળામાં જતા પહેલા 11 (Y6) વર્ષની ઉંમરે બાળકોની અંગ્રેજી, ગણિત અને વિજ્ઞાનમાં કસોટી કરવામાં આવે છે. પરિણામોની જાણ (Department of education and skill) DFES અને માતાપિતાને કરવામાં આવે છે. સરેરાશ 11 વર્ષની વયે લેવલ 4 હાંસલ કરવાની અપેક્ષા છે.

૪.૩.૨ મુખ્ય તબક્કો ત્રણ (Y7-Y9)

જ્યારે બાળક સામાન્ય રીતે 14 વર્ષની ઉંમરનું હોય ત્યારે Y9માં ટેસ્ટ લેવામાં આવે છે. બાળકોની અંગ્રેજી, ગણિત અને વિજ્ઞાનમાં કસોટી કરવામાં આવે છે અને પરિણામોની જાણ DFES અને માતાપિતાને કરવામાં આવે છે. શિક્ષકો આ ક્ષેત્રો ઉપરાંત કલા, નાગરિકતા, ડિઝાઇન ટેકનોલોજી, ભૂગોળ, ઇતિહાસ, ICT, આધુનિક વિદેશી ભાષાઓ (MFL), સંગીત, શારીરિક શિક્ષણ(PE) વગેરેમાં વિદ્યાર્થીઓનું મૂલ્યાંકન કરે છે.

૪.૩.૩ મુખ્ય તબક્કો ચાર/GCSE (Y10-Y11)

મોટાભાગના બાળકો બે વર્ષનો GCSE અભ્યાસક્રમ શરૂ કરે છે બાળકોની પરીક્ષા અંગ્રેજી (સામાન્ય રીતે ભાષા અને સાહિત્ય); ગણિત વિજ્ઞાન (બાયોલોજી, રસાયણશાસ્ત્ર, ભૌતિકશાસ્ત્ર -એક, બે અથવા ત્રણેયનું સંયોજન: સિંગલ, ડ્યુઅલ વગેરે); આધુનિક વિદેશી ભાષા (હવે ફરજિયાત નથી) - મોટાભાગની શાળાઓ ફ્રેન્ચ અને ઘણી વખત જર્મન અથવા સ્પેનિશની પસંદગી આપે છે. ડિઝાઇન ટેકનોલોજી વિષય; માનવતા (ઇતિહાસ ભૂગોળ, ધાર્મિક શિક્ષણ), અને કળા (દ્રશ્ય અને પ્રદર્શન). મોટાભાગે વ્યવસાય/વ્યાવસાયિક લક્ષી વિષયો જેમ કે વ્યવસાય અભ્યાસ, અર્થશાસ્ત્ર, મીડિયા અભ્યાસ અને ICT ઓફર કરવામાં આવે છે. સામાજિક વિજ્ઞાન: લેટિન, ગ્રીક અને ક્લાસિકલ અભ્યાસની જેમ કેટલીક શાળાઓમાં મનોવિજ્ઞાન, સમાજશાસ્ત્ર લોકપ્રિય છે.

(સંદર્ભ:-<https://www.goodschoolsguide.co.uk/international/curricula-and-exams/uk-overview>)

૪.૪ જાપાનીઝ પરીક્ષા પદ્ધતિ

જાપાનમાં પ્રાથમિક શાળામાં વિદ્યાર્થીઓને 5 વિષયોમાં અંતિમ પરીક્ષા લેવામાં આવે છે, જાપાનીઝ, ગણિત, સામાજિક અભ્યાસ, વિજ્ઞાન અને અંગ્રેજી. તેમનો અંતિમ સ્કોર જેટલો ઊંચો હશે, તેમને સારી ઉચ્ચ માધ્યમિક શાળામાં પ્રવેશ મેળવવાની અને ત્યારબાદ સારી યુનિવર્સિટીમાં પ્રવેશ મેળવવાની તકો એટલી જ સારી હશે. માધ્યમિક શિક્ષણના 3 ઉચ્ચ ગ્રેડ, અથવા ઉચ્ચ માધ્યમિક શિક્ષણ, સામાન્ય રીતે સૌથી સખત શાળા સમયગાળો (વય શ્રેણી 15 થી 18) તરીકે ગણવામાં આવે છે અને તે ઉચ્ચ શાળાઓ દ્વારા પ્રદાન કરવામાં આવે છે. અભ્યાસક્રમમાં જાપાનીઝ, ભૂગોળ અને ઇતિહાસ, નાગરિકશાસ્ત્ર, ગણિત, વિજ્ઞાન (ભૌતિકશાસ્ત્ર, રસાયણશાસ્ત્ર, જીવવિજ્ઞાન અને પૃથ્વી વિજ્ઞાન સહિત),

આરોગ્ય, કલા, વિદેશી ભાષા (અંગ્રેજી), ગૃહ નિર્માણ, માહિતી ટેકનોલોજી અને સામાન્ય અભ્યાસનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે. માધ્યમિક શિક્ષણના ઉચ્ચ ગ્રેડને પૂર્ણ કરવા માટે, વિદ્યાર્થીએ ઓછામાં ઓછા 74 ક્રેડિટ મેળવવી આવશ્યક છે, જે પછી તેને અથવા તેણીને સ્નાતકનું પ્રમાણપત્ર પ્રાપ્ત થશે. આ સમયગાળા દરમિયાન, મોટાભાગના વિદ્યાર્થીઓ કેમ સ્કૂલ (જુકુ)માં જાય છે, જ્યાં તેઓ શિક્ષણ સામગ્રી પર વધારાના પાઠ મેળવે છે. જુકુ ઉચ્ચ શિક્ષણની પ્રવેશ પરીક્ષાઓની તૈયારી તરીકે પણ કામ કરે છે. આ પરીક્ષાઓ સામાન્ય રીતે જાન્યુઆરીથી માર્ચ દરમિયાન લેવામાં આવે છે. સફળતાપૂર્વક પૂર્ણ થવાથી જાપાનની સૌથી પ્રતિષ્ઠિત શિક્ષણ સંસ્થાઓમાં પ્રવેશની તક મળે છે. પ્રવેશ પરીક્ષા મુખ્યત્વે અંતિમ ઉચ્ચ ગ્રેડ પૂર્ણ કરવાની પ્રક્રિયામાં વિદ્યાર્થીઓના સામાન્ય શૈક્ષણિક સ્તરનું મૂલ્યાંકન કરવા માટે રચાયેલ છે. (સંદર્ભ:-<https://www.nuffic.nl/sites/default/files/2020-08/education-system-japan.pdf>)

૪.૫ ગુજરાતની પરીક્ષા પદ્ધતિ

ગુજરાત શૈક્ષણિક સંશોધન અને તાલિમ પરિષદ (GCERT) દ્વારા અમલમાં મુકવામાં આવેલા School Base Comprehensive Evaluation (SCE) મુજબ ગુજરાતમાં ધોરણ 1 થી 8 માં સતત સર્વગ્રાહી મૂલ્યાંકન આધારિત પરીક્ષા પદ્ધતિ અમલમાં છે. જેમાં વિદ્યાર્થીની વ્યક્તિત્વ વિકાસ અને સાક્ષરી વિષયોની સિદ્ધિની કસોટી કરવામાં આવે છે. ધોરણ 1 અને 2માં પ્રત્યક્ષ ગ્રેડિંગ પદ્ધતિથી વિદ્યાર્થીનું મૂલ્યાંકન થાય છે. ધોરણ 3 થી 7માં વિદ્યાર્થીએ મેળવેલા ગુણને ગ્રેડમાં તબદિલ કરવામાં આવે છે. ધોરણ-8માં ગ્રેડ અને ગુણ બંને આપવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થીએ ધોરણ-10 સુધી કોઈ જ પ્રકારની બોર્ડની પરીક્ષા આપવાની થતી નથી. પરંતુ માધ્યમિક પરીક્ષા વિનિયમો 2005 મુજબ માધ્યમિક અને ઉચ્ચત્તર માધ્યમિકમાં અભ્યાસ કરતાં વિદ્યાર્થીએ બે વર્ષના અંતરાલમાં બે વાર બોર્ડની પરીક્ષા લેવામાં આવે છે. પ્રાથમિક શિક્ષણમાં ગુજરાતી, હિન્દી, અંગ્રેજી, સંસ્કૃત, ગણિત, વિજ્ઞાન(જીવ વિજ્ઞાન, રસાયણ વિજ્ઞાન, ભૌતિક વિજ્ઞાન), સામાજિક વિજ્ઞાન(ઈતિહાસ, ભુગોળ, નાગરિક, અર્થશાસ્ત્ર) જેવા વિષયોની પરીક્ષા આપે છે.

(સંદર્ભ:-<https://gcert.gujarat.gov.in/gcert/information/evaluation.htm>)

માધ્યમિક શિક્ષણ વિનિયમો 1974 મુજબ ધોરણ-9 અને 11 ની પરીક્ષા શાળા કક્ષાએ માધ્યમિક શિક્ષણ બોર્ડ દ્વારા નક્કી કરેલા પરિરૂપ અનુસાર લેવામાં આવે છે. જ્યારે ધોરણ-10 અને 12 ની પરીક્ષા પરીક્ષા વિનિયમો 2005 અનુસાર નક્કી થયેલા માળખા મુજબ બોર્ડ દ્વારા જ લેવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થીનો ઉચ્ચ અભ્યાસક્રમમાં પ્રવેશ ધોરણ-10 અને ધોરણ-12 ની પરીક્ષાઓને આધારે થતો હોવાથી વિદ્યાર્થીઓ પર આ પરીક્ષાઓ ખૂબ જ ઊંચું દબાણ ઉભું કરે છે. ધોરણ-11 થી વિદ્યાર્થી પાસે વિનયન, વાણિજ્ય અને વિજ્ઞાન પ્રવાહની પસંદગીની તક રહે છે. ધોરણ-12 વિજ્ઞાન પ્રવાહ પછી મેડિકલ, એન્જિનિયરિંગ જેવા ઉચ્ચ અભ્યાસક્રમમાં પ્રવેશ માટે વિદ્યાર્થીઓએ અનુક્રમે NEET અને JEE ની પરીક્ષાઓમાં ઊંચું ગુણાંકન લાવવું આવશ્યક છે. જેથી વિદ્યાર્થીઓ મોટે ભાગે ધોરણ-11 ના અભ્યાસ પર ધ્યાન આપતા નથી અને સીધો જ ધોરણ-12 નો અભ્યાસ કરવા તરફ ધ્યાન આપતા હોય છે. ધોરણ-12 વાણિજ્ય પ્રવાહમાં વિદ્યાર્થીઓ વેપાર અને ધંધા રોજગાર શીખવા તરફ આગળ વધે છે. વિનયનપ્રવાહ વિદ્યાર્થીઓને સર્જનશીલતાના ક્ષેત્રમાં પ્રગતિ કરવાની તક આપે છે.

સ્નાતક અને અનુસ્નાતક કક્ષાની પરીક્ષા પદ્ધતિ પણ એ જ પ્રકારે મહાવિદ્યાલય અને વિશ્વવિદ્યાલય લેખિત કસોટીના સ્વરૂપે લેવામાં આવે છે.

૫. ભારતીય મુખ્ય શિક્ષણનીતિઓમાં મૂલ્યાંકન સંબંધી ભલામણો

(1) રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિ 1968માં નીચે પ્રમાણેની મુખ્ય ભલામણો થઈ હતી.

- પ્રાથમિક સ્તરને અંતે એક બાહ્ય પરીક્ષા લેવામાં આવે.
- આંતરિક મૂલ્યાંકનનો વ્યાપ વધારવો.

- વિશ્વવિદ્યાલય કક્ષાએ સતત સર્વગ્રાહી મૂલ્યાંકન પર ભાર આપવો.
- (2) નવી શિક્ષણ નીતિ 1986માં નીચે પ્રમાણેની મુખ્ય ભલામણો થઈ હતી.
- જાહેર પરીક્ષાઓ માત્ર ધો.10 અને 12 માટે જ ચાલુ રહેશે.
 - પરીક્ષા સંલગ્ન કાર્યવાહીનું વિકેન્દ્રીકરણ કરવું.
 - અનુસ્નાતક કક્ષાએ સતત સંસ્થાકીય મૂલ્યાંકન દાખલ કરવામાં આવશે.
 - વિદ્યાર્થીઓની ઉપલબ્ધિઓનું મૂલ્યાંકન Grade(કક્ષા) મૂકીને કરવામાં આવશે.
 - સંલગ્ન કોલેજોની બાહ્ય પરીક્ષા યુનિવર્સિટી લેવાનું ચાલું રાખશે.
 - વિદ્યાર્થીઓને પાસ કે નાપાસ જાહેર કરવાની જગ્યાએ દરેક વિષયના અલગ અલગ ગુણ કે ગ્રેડ દર્શાવવામાં આવશે.
- (3) રાષ્ટ્રીય શિક્ષણનીતિ, ૨૦૨૦માં નીચે પ્રમાણેની મુખ્ય ભલામણો થઈ છે.
- વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિપ્રાપ્તિમાં માપદંડની સમાનતા દરેક સ્કૂલ બોર્ડ તૈયાર કરશે.
 - PARAKH National centre તરફથી સ્કૂલ બોર્ડ માટે માર્ગદર્શિકા તૈયાર કરવામાં આવશે.
 - બોર્ડની પરીક્ષાઓમાં ક્ષમતાઓની ચકાસણી કરવાની હોઈ તેને સરળ બનાવવામાં આવશે.
 - મૂલ્યાંકન માટે વિવિધ મોડેલ્સ વિચારવામાં આવશે- જેમાં, વાર્ષિક/સેમેસ્ટર/મોડ્યુલર પરીક્ષાઓ હશે.
 - પરીક્ષા બે વિભાગમાં લેવામાં આવશે- હેતુલક્ષી અને નિબંધલક્ષી પ્રકારના પ્રશ્નો ધરાવતી પરીક્ષાઓ વિચારી શકાશે.
 - આ પ્રકારની પરીક્ષા માટે NCERT, SCERT, Board of assessment અને PARAKH દ્વારા માર્ગદર્શિકા તૈયાર કરવામાં આવશે.
 - ગણિત વિષયથી શરૂ કરીને તમામ વિષયની પરીક્ષા બે સ્તરે પસંદગીના વિકલ્પ આપી શકાશે.
 - પ્રત્યેક બાળકની અધ્યયન સિદ્ધિઓની સતત ચકાસણી.
 - બોર્ડની પરીક્ષાઓને સતત લચીલી બનાવવી, જેમાં આવશ્યક કૌશલ્યોનો સમાવેશ કરવામાં આવશે.
 - મૂળભૂત સંકલ્પનાઓ, ઉચ્ચસ્તરિય તેમજ પાયાગત કૌશલ્યોનું મૂલ્યાંકન પર ભાર.
 - વિદ્યાર્થીઓની પ્રગતિ જાણવા માટે AI(Artificial intelligence) base software નો ઉપયોગ, જે તેઓને કારકિર્દી પસંદગીમાં મદદરૂપ બનશે.
 - નેશનલ એસેસમેન્ટ સેન્ટર- વિવિધ બોર્ડ ઓફ એસેસમેન્ટ દ્વારા લેવામાં આવતી બોર્ડ પરીક્ષાઓમાં તાદાત્મ્ય કેળવવામાં મદદરૂપ થશે.
 - સ્વમૂલ્યાંકન અને સહપાઠી મૂલ્યાંકનને પ્રોત્સાહન આપવામાં આવશે.
 - નેશનલ ટેરિફિંગ એજન્સી (NTA) ઉચ્ચગુણવત્તા ધરાવતી સામાન્ય અભિયોગ્યતા કસોટીઓની રચના કરવામાં મદદરૂપ થશે, જે આ પ્રકારની પરીક્ષા કે કસોટીઓ માટેની સ્પેશિયલ કોર્સિંગની જરૂરિયાતને દૂર કરશે.
 - 360 પ્રતિપોષણ અને હલુપરિમાણિય પ્રગતિપત્રકો બનાવવા પડશે. જેમાં સ્વમૂલ્યાંકન, સહપાઠી મૂલ્યાંકન તેમજ શિક્ષક મૂલ્યાંકનનો સમાવેશ કરવામાં આવશે.

૬. વૈશ્વિક પરિપ્રેક્ષ્યમાં ગુજરાતની પરીક્ષા પદ્ધતિની સમીક્ષા

વિવિધ દેશોની અને ગુજરાતની મૂલ્યાંકન પદ્ધતિની તુલના કરતા કેટલાંક બિંદુઓ સંદર્ભે સામ્ય જોવા મળે છે. તેવી બાબતો નીચે પ્રમાણે છે.

- ફિનલેન્ડની જેમ બાળકોની બોર્ડની પરીક્ષા સુધી અન્ય કોઈ બાહ્ય પરીક્ષા લેવામાં આવતી નથી.
- ફિનલેન્ડમાં જેમ શિક્ષકને પોતાના વર્ગના વિદ્યાર્થીઓની સતત સર્વગ્રાહી મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે છે.
- અમેરિકાની પરીક્ષા પ્રણાલીની જેમ ઉચ્ચ વ્યાવસાયિક અભ્યાસક્રમમાં પ્રવેશ મેળવવા માટે NEET અને JEE ની પરીક્ષાઓ અમલમાં છે.

- યુ.કેની જેમ વિદ્યાર્થીના વ્યક્તિત્વ વિકાસના માપન માટે સતત સર્વગ્રાહી મૂલ્યાંકનમાં વ્યક્તિત્વનું માપન કરવામાં આવે છે.
- ફિનલેન્ડ, યુએસ, યુકે, જાપાનની જેમ ઉચ્ચ અભ્યાસમાં પ્રવેશ માટે વિદ્યાર્થીના શાળાંત પ્રમાણપત્ર પરીક્ષાનો આધાર લેવામાં આવે છે.
- ગણિત, સામાજિક વિજ્ઞાન, વિજ્ઞાન, અંગ્રેજી વિષયો તમામ દેશોમાં અગત્યના શિક્ષણના વિષયો તરીકે સ્વીકૃત પામ્યા છે.

વિવિધ દેશોની અને ગુજરાતની મૂલ્યાંકન પદ્ધતિની તુલના કરતા કેટલાંક બિંદુઓ સંદર્ભે તફાવત દૃષ્ટિગોચર થાય છે. તેવી બાબતો નીચે પ્રમાણે છે.

- ફિનલેન્ડમાં વિદ્યાર્થી જ્યાં સુધી લઘુત્તમ એચીવમેન્ટ લેવલ પ્રાપ્ત ન કરે ત્યાં સુધી તે ઉપરના ગ્રેડમાં પ્રવેશ મેળવી શકતો નથી. ગુજરાતમાં લઘુત્તમ ધોરણો નક્કી કરેલા છે પરંતુ તે પ્રાપ્ત કર્યા વગર ઉપરના ગ્રેડમાં પ્રવેશ ન મળે એવી પ્રણાલી અસ્તિત્વમાં નથી.
- ફિનલેન્ડમાં લઘુત્તમ ધોરણો પ્રાપ્ત કરવા માટે નક્કી થયેલા સમયગાળા ઉપરાંત એક અઠવાડિયું પ્રાથમિક માટે અને માધ્યમિક સ્તર પર બે થી ચાર વર્ષનો સમયગાળો વિદ્યાર્થીને મેટ્રીક્યુલેશનની પરીક્ષા આપવાની તૈયારી માટે આપવામાં આવે છે. ગુજરાતની પરીક્ષા વ્યવસ્થા પ્રમાણમાં વધારે જડ અને બંધિયાળ છે. મૂલ્યાંકન અંગે વિદ્યાર્થીને તૈયારી માટે આવા કોઈ વધારાના સમયની ફાળવણી કરવામાં આવી નથી.
- યુ.એસ., યુ.કે., જાપાનમાં લેવાતા પરીક્ષાના પેપરો પ્રમાણિત કસોટીઓથી લેવાય છે તે માટે સોફ્ટવેરનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. ગુજરાતની પરીક્ષા વ્યવસ્થામાં મેન્યુઅલ પદ્ધતિ અમલમાં છે. જેમાં લેખિત કસોટી પર જ બધો આધાર રાખવામાં આવે છે,
- યુ.એસ.માં વિદ્યાર્થી ધોરણ-12 પુરૂ કરે ત્યાં સુધી 112 જેટલી પ્રમાણિત કસોટીઓ આપે છે. ગુજરાતની પરીક્ષા વ્યવસ્થામાં ધોરણ-10 અને 12 ના અંતે જે કસોટી લેવાય છે તે શાળાંત પરીક્ષા કહી શકાય. આ સિવાય પ્રમાણિત અથવા પ્રમાણિત સમકક્ષ કહી શકાય તેવી કસોટીઓનો ઉપયોગ થતો નથી. મોટેભાગે શિક્ષકરચિત કસોટીઓનો જ ઉપયોગ થાય છે. જેની પ્રમાણભૂતતા અને વિશ્વસનીયતા નક્કી કરવામાં આવતી નથી. જેના કારણે જિલ્લા અથવા રાજ્ય કક્ષાએ વિદ્યાર્થીઓની અધ્યયન અંગેના તારણો અધિકૃત તરીકે મેળવી શકાતા નથી. શિક્ષકો દ્વારા જે કસોટી તૈયાર કરવામાં આવે તેમાં રહેલી ક્ષતિઓની અસર વિદ્યાર્થીઓના મૂલ્યાંકનમાં રહી જવા પામે છે તેમ કહી શકાય.
- યુ.કે.માં ચાર તબક્કામાં વિદ્યાર્થીઓની બાહ્ય પરીક્ષા લેવામાં આવે છે જેના આધારે વિદ્યાર્થીને ઉપરના તબક્કામાં મોકલવામાં આવે છે.
- મોટા ભાગના વિકસિત દેશો વિદ્યાર્થીની એક કે બે જ ભાષાની પરીક્ષા લે છે આપણે ત્યાં તે ત્રણ કે ચાર જેટલી ભાષાઓની પરીક્ષા લેવામાં આવે છે જે વિદ્યાર્થીનો ભાર વધારે છે તેમ કહી શકાય. પરંતુ NEP2020 મુજબ બાળકો 2 થી 8 વર્ષની ઉંમર વચ્ચે બાળકો અત્યંત ઝડપથી ભાષાઓ શીખે છે. બહુભાષિતાથી આ ઉંમરના વિદ્યાર્થીઓને ધણા બધા જ્ઞાનાત્મક લાભો થાય છે તે મુજબ વિવિધ ભાષાઓની પરીક્ષાઓ લેવાની જગ્યાએ ભાષાઓને શીખવવા અંગેનું આયોજન કરવું જોઈએ.
- અમેરિકામાં વિદ્યાર્થીનો એપિટ્રયુડ ટેસ્ટ લઈને તેના પરિણામના આધારે વિદ્યાર્થીને ઉચ્ચ અભ્યાસની પસંદગીની તક આપવામાં આવે છે ગુજરાતમાં વિદ્યાર્થીના આ પ્રકારના કોઈ એપિટ્રયુડ ટેસ્ટ લેવામાં આવતા નથી.
- ભારત 132 કરોડની વસતિ ધરાવતો વિભિન્ન પ્રકારની ભૌગોલિક પરિસ્થિતિ અને પ્રાદેશિકતા ધરાવતો દેશ છે. સમગ્ર દેશ માટે એક જ પ્રકારની શિક્ષણ પ્રણાલી અને મૂલ્યાંકન પદ્ધતિ દાખલ કરવી એ પણ એક પડકાર અને મુશ્કેલ કાર્ય છે. ગુજરાતના પરિપેક્ષમાં જોઈએ તો અંબાજીથી ઉમરગામ સુધીનો પટ્ટો જનજાતિય બહુલતા ધરાવે છે તો 1600 કિમી લાંબા દરીયા કિનારો, કચ્છ અને બનાસકાંઠાના સરહદી છેવાડાના વિસ્તારોમાં ઘણી જ વિકટ પરિસ્થિતિ વચ્ચે જીવન જીવતા લોકસમૂહો વસે છે. ત્યાં અનેક પ્રકારની વિષમતાઓ વચ્ચે વસવાટ કરતાં વિદ્યાર્થીઓ અને વિકસિત શહેરી વિસ્તારમાં વસવાટ કરતાં વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચે સમાન શિક્ષણ અને સમાન

પરીક્ષા પ્રણાલી દાખલ કરવી પડકાર છે જ. પરંતુ વિશેષ સવલતો આપીને અને અનેક વિવિધ પ્રકારની યોજનાઓ દાખલ કરીને શિક્ષણમાં સમાનતા લાવવા પ્રયાસ કરી શકાય.

૭. ગુજરાતમાં પ્રવર્તમાન પરીક્ષા પદ્ધતિના લીધે ઉભી થયેલી નકારાત્મક અસરો

- શિક્ષણ પરીક્ષા કેન્દ્રી બન્યું છે.
- પરીક્ષા લક્ષી વર્ગખંડ વ્યવહાર ઉભો થયો છે.
- વિદ્યાર્થીઓ અને વાલીગણની માનસિકતા પરીક્ષામાં ઉંચું ગુણાંકન લાવવા પૂરતું જ કેન્દ્રિત રહ્યું છે.
- સંકલ્પના આધારિત શિક્ષણ પ્રણાલીના સ્થાને પરીક્ષા આધારિત શિક્ષણ પ્રણાલી અસ્તિત્વમાં આવી છે.
- ટ્યુશન અને કોચિંગ કલ્ચર ઉભું થયું છે.
- ગોખાણપટ્ટીને પ્રોત્સાહન મળી રહ્યું છે.
- MCQ આધારિત પરીક્ષા પ્રણાલીના લીધે વિદ્યાર્થીની લેખન ક્ષમતા, મૌલિકતા અને સર્જનશીલતા ગુમાવી ચુક્યા છે.
- ગુજરાતમાં પ્રવર્તમાન પરીક્ષા પદ્ધતિ બાબતે સુધારાત્મક સુચન

અમેરિકામાં વિદ્યાર્થીઓની એપ્ટિટ્યુડ ટેસ્ટ લઈને ઉચ્ચ અભ્યાસમાં પ્રવેશ આપવામાં આવે છે. ગુજરાતમાં મોટા ભાગના વાલી અને વિદ્યાર્થીઓ પોતાની રસ રૂચિ જાણ્યા વગર દેખા દેખીથી ઉચ્ચ અભ્યાસક્રમોની શાખાઓમાં પ્રવેશ મેળવતા હોય છે પરંતુ વિદ્યાર્થીની અભિયોગ્યતા જાણવા માટે કોઈ અભિયોગ્યતા કસોટી લેવાતી નથી. ગુજરાતમાં આપણે ત્યાં વિદ્યાર્થીઓની જવાહર નવોદય વિદ્યાલય, NMMS જેવી પ્રાથમિક કક્ષાની પરીક્ષાઓ અને NTSE જેવી માધ્યમિક કક્ષાની પરીક્ષાઓમાં અવકાશીય અભિયોગ્યતાની ચકાસણી કરવામાં આવે છે. પરંતુ તેમાં બહુ જ જૂજ પ્રમાણમાં વિદ્યાર્થીઓ ભાગ લેતા હોય છે. તેમજ શાળાઓ અને શિક્ષકોને પ્રમાણિત અવકાશીય અભિયોગ્યતા કસોટી સરળતાથી પ્રાપ્ત થતી નથી. જો તમામ પ્રકારની પરીક્ષાઓમાં અવકાશીય અભિયોગ્યતા કસોટી દાખલ કરવામાં આવે તો વિદ્યાર્થીની અવકાશીય અભિયોગ્યતાની ચકાસણી કરી શકાય અને તેના પરિણામના આધારે વિદ્યાર્થીના ભાવી અંગે નિર્ણય લઈ શકાય. આ પ્રકારની કસોટી વધુમાં વધુ પ્રમાણમાં અને તેમજ પ્રાથમિક, માધ્યમિક, ઉચ્ચ માધ્યમિક તેમજ એન્જિનિયરિંગ જેવા અલગ અલગ વયજૂથ માટે અલગ અલગ કસોટી બને અને તેને પ્રમાણિકરણ કરવામાં આવે તો શાળાઓ બહોળા પ્રમાણમાં તેનો ઉપયોગ કરી શકે.

૮. ઉપસંહાર

વર્ગખંડ વ્યવહારમાં અધ્યયન-અધ્યાપન પ્રણાલીની સફળતા તેમજ વિદ્યાર્થીની સિદ્ધી જાણવા માટે પરીક્ષા અગત્યનું માધ્યમ છે પરંતુ અવૈજ્ઞાનિક અને ભારરૂપ લેવાતી પરીક્ષાઓ વિદ્યાર્થીને શિક્ષણના મૂલ્યાંકન માટે પરીક્ષાની જગ્યાએ પરીક્ષાની તૈયારી માટે શિક્ષણ મેળવવા તરફ દોરી જાય છે. વિકસિત દેશોની પરીક્ષા પ્રણાલી અને ગુજરાતની પરીક્ષા પ્રણાલીમાં આ બાબત તરી આવે છે. આ દિશામાં ચોક્કસ વિચારવું રહ્યું. પ્રવર્તમાન સમયમાં વિશ્વમાં પરીક્ષા પદ્ધતિના આમુલ પરિવર્તનની ખૂબ જ આવશ્યકતા છે.

સંદર્ભસૂચિ

1. <https://www.nuffic.nl/sites/default/files/2020-08/education-system-japan.pdf>
2. <https://www.goodschoolsguide.co.uk/international/curricula-and-exams/uk-overview>
3. https://www.legco.gov.hk/yr18-19/english/panels/ed/duty_v/ed20190908-1819fsc17-education-system-in-finland-e.pdf
4. <https://www.relocatemagazine.com/articles/education-the-us-education-system-explained-rebecca-marriage>
5. <https://gcert.gujarat.gov.in/gcert/information/evaluation.htm>